

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА

Алієва Ельвіра Ісретівна

УДК 330.144.2

**ГЛОБАЛЬНИЙ СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ФАКТОР
АНТИКРИЗОВОЇ ДИНАМІКИ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ**

Спеціальність 08.00.01 - економічна теорія та історія економічної думки

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник:

доктор економічних наук, професор
Коломієць Ганна Миколаївна,
Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна,
професор кафедри економічної теорії
та економічних методів управління

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор
Єщенко Петро Степанович,
Інститут соціології НАН України, м.
Київ, науковий консультант
відділу економічної соціології;

кандидат економічних наук
Миколенко Олена Петрівна
Харківський гуманітарний
університет «Народна українська
академія», доцент кафедри економіки
підприємства

Захист відбудеться «_____» _____ 2017 року о _____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.01 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: 61002, м. Харків, вул. Мироносицька, 1, ауд. 2-14.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «_____» _____ 2017 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. М. Соколов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Кризи ХХІ століття, як кризи глобалізованої господарської системи, відзначились нарощуванням негативних проявів в трьох вимірах і знаходяться в центрі уваги експертної і наукової спільноти. Активно розвиваються дослідження, спрямовані на вивчення факторів, що створюють умови і можливості забезпечення економічного зростання і одночасно підвищують його якість. Глобалізація, породжуючи новітні господарські явища і процеси, разом з тим неоднозначно впливає на національні економіки. Розширюється усвідомлення того, що вихід на траєкторію сталого розвитку потребує не тільки регулювання кількісних параметрів функціонування економіки, а пов'язаний зі зміною чинних інститутів, вибір і розбудова яких може створити синергетичний ефект для господарських систем усіх рівнів. В останні роки, виокремлюючи чинники, що впливають на сталий розвиток господарської системи, економісти почали приділяти увагу соціальному капіталу.

Соціальний капітал активно вивчається представниками різних наук, зокрема економіки, соціології, філософії, політології тощо.

Категорія соціального капіталу вперше була застосована Л. Дж. Ханіфаном на початку минулого сторіччя. Основи теорії соціального капіталу були сформульовані в роботах П. Бурдьє, М.Вебера, Дж. Коулмана та Р. Патнема, які вплинули на сучасні підходи до його дослідження. Подальший розвиток теорії соціального капіталу пов'язаний з іменами Р. Інглхарта, А. Портеса, Ф. Фукуями, дослідження яких тяжіли до економічної соціології. В сучасних умовах соціальний капітал розглядається засобами інституційної економіки. Проблемами дослідження інститутів, як чинників розвитку економіки займалися такі вчені, як Д. Асемоглу, О. Аузан, Д. Норт, Е. Райнерт, Дж. Робінсон, Е.Фелпс, С. Хедлунд.

Основні аспекти глобалізації господарських відносин досліджувалися в роботах Ф. Альтбаха, А. Гриценка, П. Драхоса, П. Єщенка, О. Жовтанецької, О.Миколенко, М. Пашути, О. Пічкура, В. Соболева, Дж. Сороса, А. Філіпенка, Л. Федулової, О. Яременка та ін.

Розгляд криз як наслідку недосконалості розвитку інститутів в умовах невизначеності представлено в роботах Б.Ейхенгринна, М.Вулфа, Г. Коломієць, Х.Мінскі, Д. Норта, Дж. Стигліца.

Усе це свідчить про те, що глобальні економічні зміни, кризові явища господарської системи, різні аспекти соціального капіталу, привертають значну увагу вчених. Що ж стосується глобального соціального капіталу, який динамічно розвивається і починає суттєво впливати на національні господарські системи через складний механізм взаємозв'язків, то його аналіз ще не знайшов необхідного теоретичного усвідомлення і висвітлення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане в межах планової науково-дослідної теми кафедри

економічної теорії та економічних методів управління Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Актуальні траєкторії інформаційної економіки: імператив стійкої динаміки глобального господарства» (номер державної реєстрації 0114U000125), де особисто автором досліджувався розвиток глобального соціального капіталу як фактор трансформації сучасного світового господарства і формування траєкторії сталого розвитку національної економіки.

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу змісту соціального капіталу, ідентифікації господарських криз як його похідних здійснити теоретико-методологічне обґрунтування ролі глобального соціального капіталу як умови переходу національної економіки на траєкторію сталого розвитку.

Досягнення визначеної мети обумовило необхідність розв'язання таких наукових завдань:

- 1) на основі принципів складності і теорії інституційних дій, синтезу еволюційної, інституційної і функціональної парадигм сформулювати методологічні підходи до дослідження глобального соціального капіталу;
- 2) розкрити зміст соціального капіталу і етапи його розвитку;
- 3) класифікувати кризи господарської системи і перешкоди на шляху її сталого розвитку як похідні від структури соціального капіталу;
- 4) розглянути сучасні деструктивні форми соціального капіталу як прояв стійкого відтворення його дисфункцій;
- 5) охарактеризувати етапи спряження глобального і національного соціального капіталу;
- 6) визначити моделі соціального капіталу як антикризової умови і засобу переміщення національного господарства на траєкторію сталого розвитку.

Об'єктом дослідження є соціальний капітал в динаміці сталого розвитку господарських систем.

Предмет дослідження – глобальний соціальний капітал як чинник подолання/відтворення кризових станів національних господарських систем.

Методи дослідження. Мета і завдання дисертації зумовили застосування загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Методи теоретичного узагальнення і порівняння застосовувалися для визначення змісту поняття «соціальний капітал» та його співвідношення з комплементарними дефініціями. За допомогою методу системного аналізу було розкрито структуру соціального капіталу різних рівнів. Використання функціонального аналізу дало можливість дослідити глобальний соціальний капітал як комплекс функцій, які він виконує. Логіко-історичний метод став інструментом виділення етапів еволюції соціального капіталу і етапів розвитку спряження глобального і національного соціального капіталу, визначення їх особливостей. Принцип всезагального зв'язку дозволив спрямувати дослідження на виявлення якісно різних відносин національного і глобального соціального капіталів, що представлені в ефектах полісистемного і мультиплікативного зв'язку. Застосування принципу

перетворення можливого в дійсне визначило розкриття механізму переміщення національного господарства на траєкторії сталого розвитку через обґрунтування поля конкретно можливих моделей інституційних перетворень соціального капіталу, виділення в ньому формально і реально можливих моделей.

Інформаційною базою дослідження є дані науково-дослідних установ, міжнародних організацій і державної служби статистики України. Теоретичною основою і методологічною базою дослідження є фундаментальні положення економічної теорії, інституційної економіки, сучасні методи вивчення соціально-економічних систем, господарських криз, напрямів їх подолання висвітлені в наукових розробках вітчизняних і зарубіжних учених.

Наукова новизна результатів дослідження, отриманих особисто здобувачем, полягає в наступному:

Вперше:

- обґрунтовано, що система відносин і правил взаємодії історично і просторово розвинутих неформальних інститутів та цілеспрямовано вибудовуваних формальних інститутів з приводу відтворення світового господарства як єдиного цілого обумовлює можливості досягнення сталого розвитку господарської системи на всіх її рівнях та утворює глобальний соціальний капітал;

- розкрито механізм взаємодії глобального і національного соціального капіталів через виділення ефектів полісистемного (як множини прямих і зворотних впливів і перетворень кожної з їх складових і різнорівневих цілісностей загалом) і мультиплікативного (як зростаючого взаємовпливу в процесі їх поетапного просування від співіснування, коеволюції до коадаптації) зв'язків.

Удосконалено:

- методологію дослідження соціального капіталу на основі застосування принципів складності та інституційно обумовлених дій із застосуванням синтезу інституційної, еволюційної і функціональної парадигм, що дозволило розкрити його зміст як відносин, які виникають в результаті взаємодії неформальних і відібраних формальних інститутів (інклюзивних чи екстрактивних), що обумовлюють потенціал розвитку господарської системи;

- класифікацію господарських криз на основі їх аналізу як похідних від структури соціального капіталу, яка розрізняється співвідношенням неформальних та формальних (інклюзивних і екстрактивних: рентоорієнтованих, розвиткорієнтованих): відтермінована криза, перманентна криза-стагнація (у формах кризи низькоїмовірних перетворень та перманентної безнадійної кризи), криза невикористаних можливостей (у формах кризи як результату втрачаємих шансів розвитку та кризи як результату відтворення перешкод для розвитку) та криза як творче руйнування.

Дістали подальшого розвитку:

- уявлення щодо процесу розвитку соціального капіталу на основі виокремлення етапів його перетворень і зміни форм за критерієм впливу на

усталеність руху господарської системи: етап, на якому соціальний капітал не проявляється, як безпосередній фактор впливу на господарський розвиток, і має латентну форму; етап, який характеризується його переходом у явну форму і зростаючим впливом на економічний розвиток; сучасний етап, який відрізняється перетворенням соціального капіталу в значущий чинник сталого розвитку господарської системи і виступає в формі ключового;

- трактування функцій соціального капіталу, а саме: інтегруючої, яка змістовно обумовлена сполученням формальних екстрактивних чи інклюзивних інститутів і неформальних інститутів; стабілізаційної, яка проявляється в забезпеченні узгодженості між вибраними формальними та успадкованими формальними і неформальними інститутами; трансформаційної, яка полягає в адаптації ендогенних інститутів господарської системи до екзогенних, спрямованих на реалізацію національних інтересів довгострокового розвитку та на цій основі висвітлення його дисфункцій: дезінтеграції, дестабілізації, специфічної інституційної трансформації, які породжують деструктивні форми соціального капіталу, інституційні пастки;

- розуміння антикризової динаміки господарської системи за рахунок аналізу її потенціалу подолання криз і ймовірності виходу на траєкторію сталого розвитку на основі розрізнення абстрактно і конкретно можливих моделей соціального капіталу за взаємовпливом видів криз, необхідними інституційними перетвореннями і реакцією на них інституційного середовища та виокремлення реально можливої моделі соціального капіталу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони поглиблюють наукові уявлення щодо необхідних інституційних перетворень, спрямованих на подолання криз та забезпечення сталого розвитку господарських систем через поліпшення якості соціального капіталу, на основі врахування взаємодії формальних і неформальних інститутів.

Викладені в роботі теоретико-методологічні підходи щодо змісту соціального капіталу, взаємозв'язку національного і глобального соціального капіталу, етапів розвитку глобального соціального капіталу впроваджено в навчальний процес кафедри економічної теорії та економічних методів управління Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна у викладанні дисциплін «Економічна теорія», «Глобальна економіка», «Інституційна економіка» (довідка № 0202-46 від 23.02.2017 р.).

На основі концептуальних підходів, обґрунтованих в роботі, були підготовлені пропозиції щодо врахування узгодженості неформальних і обраних формальних інститутів як важливої складової результативності реформ господарської системи і як чинника, що визначає терміни здійснення перетворень.

Розроблена автором класифікація механізмів взаємозв'язку національного і глобального соціального капіталів має практичне значення для вибудовування стратегії подолання інституційних розривів інтеграційної спрямованості національної економіки.

Науково-практичні положення дисертаційної роботи, що мають прикладний характер, взяті до уваги і будуть використані в подальшій роботі Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Союз обдарованої молоді» (довідка № 2302-01 від 23.02.2017 р.).

Особистий внесок дисертанта у статтях [4, 5] написаних у співавторстві з науковим керівником та зазначених у переліку опублікованих праць за темою дисертації, відображено у цьому переліку.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертації доповідалися на 4 міжнародних науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Академічні та наукові виклики різноманітних галузей знань у 21 столітті» (Харків, 2013), Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Економіка і управління: теорія та практика» (Дніпропетровськ, 2013), Міжнародній науково-практичній конференції «Модернізація економіки: проблеми, шляхи розвитку та перспективи» (Дніпропетровськ, 2013), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції в економіці та управлінні: новий погляд» (Запоріжжя, 2014).

Публікації. Основні результати проведеного дослідження опубліковані у 10 наукових працях обсягом 3,75 д.а., у тому числі у 5 статтях у фахових наукових виданнях України обсягом 2,55 д.а., з них 2 статті у виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та 2 додатків. Повний обсяг дисертації становить 180 сторінок. Основний обсяг дисертації - 157 сторінок. Дисертація містить 5 таблиць, 47 рисунків. Список використаних джерел складається з 207 найменувань на 21 сторінці. Обсяг додатків складає 2 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, викладено наукову новизну та практичне значення отриманих результатів.

У **першому розділі** «Теоретичні основи дослідження глобального соціального капіталу» розкрито методологію дослідження соціального капіталу, його зміст і етапи розвитку.

Соціальний капітал вже кілька десятиліть привертає увагу наукової і експертної спільноти, однак осмислення соціального капіталу як одного із важливіших факторів розвитку господарської системи ще не здійснено у повному обсязі. Перфомативність його в господарських практиках залежить від глибини пізнання його полісистемної природи, динамічних змін в процесі адаптивної рециклічності, усвідомлення його не тільки об'єктивно обумовленого характеру, але й як умови та результату цілеспрямованої діяльності.

Теоретичним підґрунтям дослідження соціального капіталу стала теорія складності, яка передбачає фокусування на його полісистемності, яка дозволяє

розглянути його зміни - як під впливом внутрішніх процесів, так і адаптації до перетворень систем вищого рівня, до складу яких він входить.

Методологія дослідження соціального капіталу на основі синтезу інституційної, еволюційної і функціональної парадигм дозволила розкрити зміст соціального капіталу як результуючу вибору формальних інститутів, що обумовлює потенціал розвитку господарської системи, заснований на синергії взаємодії формальних і неформальних інститутів в часі і просторі.

Еволюційний підхід через теорії розвитку економічних відносин, втілений в теорії капіталу та теорії криз, дозволяє розкрити генезис соціального капіталу та кризи як похідні його внутрішніх протиріч.

Інституційний підхід надає можливість розглянути соціальний капітал як систему правил, що історично виникли, але не тільки як суто об'єктивне явище, але й як феномен на який впливають цінності і поведінкові установки. Функціональна парадигма орієнтує на дослідження соціального капіталу як перетворення інститутів через процес їх вибору і відбору в відповідних, об'єктивно заданих умовах, через виконання ним системи функцій. Такий вибір може сприяти розвитку суспільства чи гальмувати його, оскільки сприяє чи гальмує виконання його функцій.

Визнаними є виокремлення бондингового та бриджингового соціального капіталів, які обумовлюють якісні властивості господарської системи.

Нові наукові перспективи дослідження соціального капіталу надає концепція Д. Асемоглу та Дж. Робінсона. Політичні інститути через розподіл влади обумовлюють зміст економічних інститутів, які при певній взаємодії з неформальними будуть визначати потенціал функціонування і розвитку економіки. Саме це конституює розуміння соціального капіталу (рис.1).

В роботі було обґрунтовано виділення етапів руху соціального капіталу і зміни його форм за критерієм його перетворення в цілісність і впливу на сталий розвиток господарської системи:

Осмислення процесу вибору формальних інститутів та їх поєднання з неформальними відбувалося поступово, що пов'язане з поступовим розвитком самого феномену.

- латентний, коли роль соціального капіталу має прихований характер. Домінуючим видом є соціальний капітал організації;

- явний, коли ускладненість процесів, соціалізація економіки роблять господарську систему залежною від стану соціального капіталу. Соціальний капітал стає одним з важливих чинників руху господарської системи. Домінуючим видом є національний капітал, який задає параметри успішного функціонування і соціального капіталу на мікрорівні;

- ключовий. Соціальний капітал перетворюється у визначальний чинник сталого розвитку господарської системи і набуває глобального характеру.

Рис. 1. Логіка формування соціального капіталу (складено автором за даними Acemoglu D. The rise of Europe: Atlantic trade, institutional change and economic growth / D. Acemoglu, S. Johnson, J. A. Robinson // American Economic Review. – 2005. – С. 546–579)

При цьому кожен з цих етапів розвитку соціального капіталу проходить фази виникнення, формування та перетворення в цілісність.

Нагромадження соціального капіталу може здійснюватися на –мікро, - мезо, -макро та мегарівнях економічної системи. З розвитком господарської системи змінюються значення кожного з рівнів розширеного відтворення соціального капіталу. Глобальний соціальний капітал впливає на ефективність світогосподарських зв'язків, міжнародну стабільність та задає фрейми відтворення національного соціального капіталу і національного господарства загалом.

В **другому розділі** «Метаморфози соціального капіталу в сучасній кризовій динаміці» досліджено стан соціального капіталу як чинника кризи господарської системи, деструктивні та конструктивні типи соціального капіталу.

На основі удосконалення методології дослідження обґрунтовано, що соціальний капітал – це унормована система господарських відносин, що виникає в результаті вибору екстрактивних чи інклюзивних формальних інститутів і їх взаємодії з успадкованими формальними і неформальними інститутами. Ця система відображає поєднання неформальних і формальних економічних і політичних екстрактивних і інклюзивних інститутів, обумовлених успадкованими формальними і неформальними інститутами.

Співвідношення між формальними екстрактивними чи інклюзивними і неформальними інститутами, що формується в процесі функціонування соціального капіталу в часі і просторі, відображає його структуру і обумовлює динаміку господарської системи, її кризові стани. При перетворенні господарських систем шляхом вибору формальних інститутів важливим є врахування стану і особливостей зміни неформальних інститутів. Відповідно до досліджень Р. Інглхарта, Г.Хофстеде, О.Аузана для модернізаційних трансформацій в постіндустріальному суспільстві найважливіше значення має

укорінення цінностей саморозвитку і поведінкових установок довгострокової орієнтації і довіри до влади і державних інститутів.

Неформальні інститути		Цінності	Поведінкові установки		Криза	
			часова орієнтація	дистанція влади		
Формальні інститути						
Політичні	Економічні					
інклюзивні	інклюзивні		Домінування самореалізації	Довгострокова орієнтація	Невелика дистанція влади	Криза як творче руйнування
	екстрактивні	розвиткорієнтовані	Поступова спрямованість на цінності само реалізації	Формування довгострокових поведінкових установок	Зменшення дистанції влади	Криза як результат втрачених шансів розвитку
		рентоорієнтовані	Переважають цінності виживання	Формування довготермінової орієнтації	Нестійка тенденція до зменшення дистанції влади	Криза як результат відтворення перешкод розвитку
екстрактивні	інклюзивні		Перехід до цінностей саморозвитку	Тяжіння до довготермінової орієнтації	Велика дистанція влади	Відтермінована криза
	екстрактивні	розвиткорієнтовані	Переважають цінності виживання	Тенденція до довготермінової орієнтації	Велика дистанція влади	Перманентна криза низькоїмовірних перетворень
		рентоорієнтовані	Домінують цінності виживання	Короткотермінова орієнтація	Велика дистанція влади	Перманентна безнадійна криза

Рис. 2. Класифікація господарських криз як похідних структури соціального капіталу (складено автором).

Якщо обрані формальні інститути входять в протиріччя з неформальними, це продукує різного типу кризи, які є похідними від якості структури соціального капіталу і класифіковані у дисертації наступним чином:

- відтерміновані кризи;

- перманентні кризи-стагнації. Останні, в свою чергу, можуть бути двох типів: перманентна безнадійна криза та перманентна криза низькоїмовірних перетворень;

- кризи як творче руйнування;
- криза як результат втрачаємих шансів розвитку;
- криза як результат відтворення перешкод розвитку (рис. 2).

Розуміння полісистемної природи соціального капіталу дозволило розкрити його основні функції: інтегруючу, стабілізуючу, трансформаційну.

Стабілізуюча та трансформаційна функції є похідними від інтегруючої функції. Стабілізуюча функція реалізується, якщо обрані інститути балансуються з успадкованими і спрямовані на досягнення довгострокового розвитку господарської системи. Якщо здійснюється адаптація ендогенних інститутів господарської системи до екзогенних, спрямована на реалізацію національних інтересів довгострокового розвитку, то реалізується трансформаційна функція соціального капіталу.

Важливою формою соціального капіталу і індикатором його рівня є взаємна довіра, що формуються в процесі відкритого соціального діалогу. Порушення функціонування соціального капіталу продукує дисфункції, а саме дезінтеграцію, дестабілізацію і застій. Дисфункції соціального капіталу породжують його деструктивні форми: блат, корупцію, які в короткостроковому періоді стабілізують функціонування господарської системи, а в довгостроковому - руйнівним чином впливають на економіку і суспільство загалом (рис. 3).

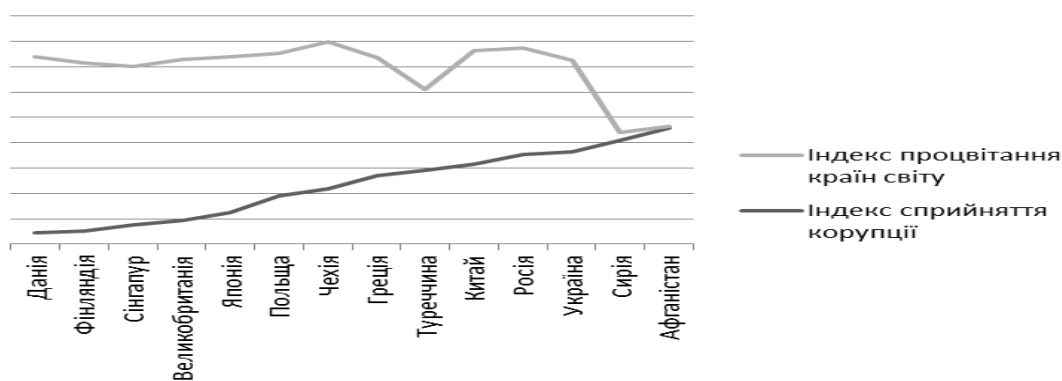

Рис. 3. Взаємозв'язок між індексом процвітання країн та індексом сприйняття корупції, 2015 р. (складено автором за даними The Legatum Prosperity Index - http://www.prosperity.com/download_file/view_inline/2833 та The Corruption Perceptions Index - <https://www.transparency.org/cpi2015/>)

Корупція виникає в результаті відсутності балансу неформальних інститутів з вибудованими формальними інститутами, які, в свою чергу, також тяжіють до більшої мірою екстрактивних ніж інклюзивних. Функції соціального капіталу порушуються, і він набуває деструктивного характеру, що проаналізовано в роботі на прикладі України.

За даними компанії Taylor Nelson Sofres, яка проводила опитування серед населення України у вересні 2016 року для Національної ради реформ, найактивнішу участь у подоланні корупції на державному рівні беруть на себе журналісти (43%), члени громадських організацій (27%). Також, на думку опитуваних, ніхто не прикладає зусиль у боротьбі з корупцією (27%) (див. рис. 4).

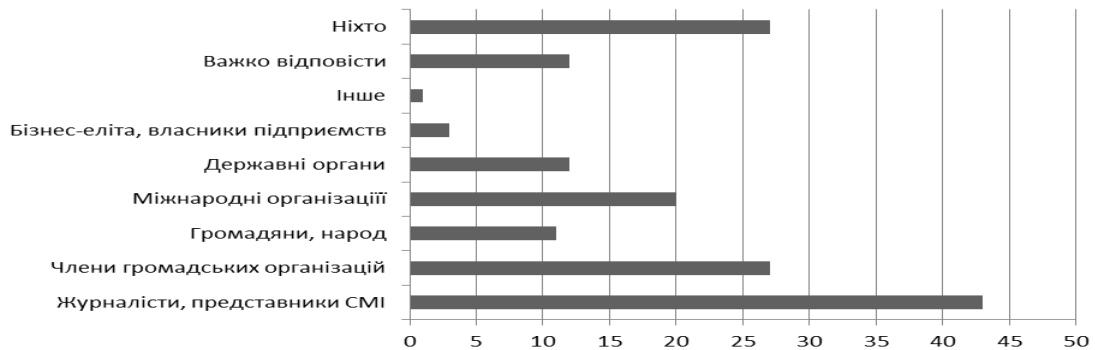

Рис. 4. Участь у подоланні корупції в Україні на вищому, державному, інституційному рівні (складено за даними Taylor Nelson Sofres - <http://reforms.in.ua/ua/page/spruunyattya-reform>)

Хоча боротьба з корупцією є однією з найбільш медійакомунікаційно висвітлених реформ, але ця реформа є і однією з найменш ефективних, на думку українців. Оскільки поінформованості недостатньо для вирішення проблем, це тільки початкова складова її подолання. Непослідовність дій не сприяє зростанню довіри, руйнує соціальний капітал, зменшує потенціал розвитку господарської системи(див. рис. 5).

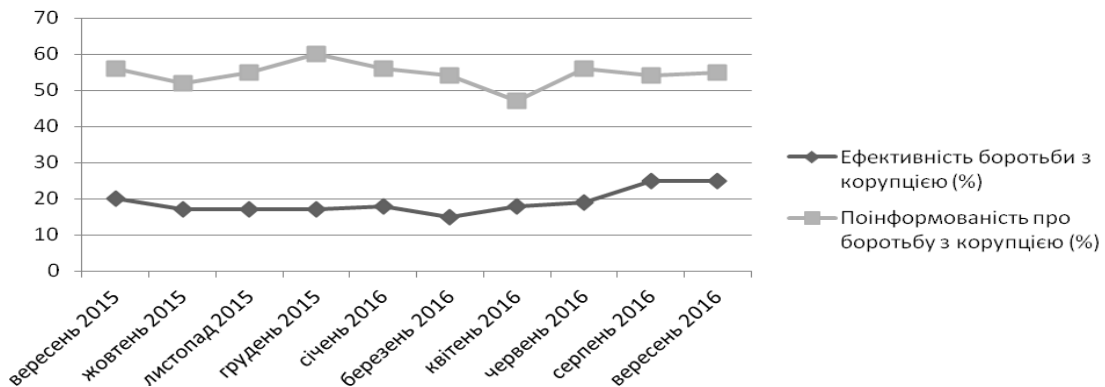

Рис. 5. Ефективність антикорупційної реформи в Україні та поінформованість населення щодо цієї реформи (складено за даними Taylor Nelson Sofres - <http://reforms.in.ua/ua/page/spruunyattya-reform>)

В **третьому розділі** «Глобальний соціальний капітал, як чинник сталого господарського розвитку» на основі типології спряження глобального і національного соціального капіталу розглянуті сценарії управління відтворенням соціального капіталу як фактором сталого розвитку господарської системи.

Об'єктивною реальністю останнього часу стало формування глобального соціального капіталу, механізм розвитку якого у зв'язку з національним

соціальним капіталом в роботі розкрито через ефект полісистемної (див. рис. 6) і мультиплікативної зв'язаності (див. рис. 7).

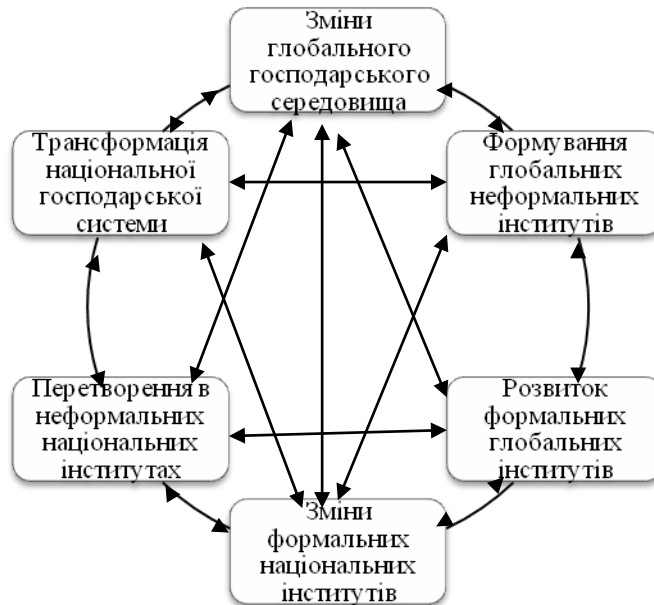

Рис. 6. Ефект полісистемного зв'язку національного і глобального соціального капіталу (складено автором).

Глобальний соціальний капітал - система відносин і правил взаємодії історично і просторово розвинутих неформальних та цілеспрямовано вибудовуваних формальних інститутів з відтворення світового господарства як єдиного цілого, що обумовлює можливості досягнення сталого розвитку господарської системи на всіх її рівнях. В процесі спряження глобального і національного соціального капіталу можуть виникати інституційні розриви між глобальними і національними інститутами.

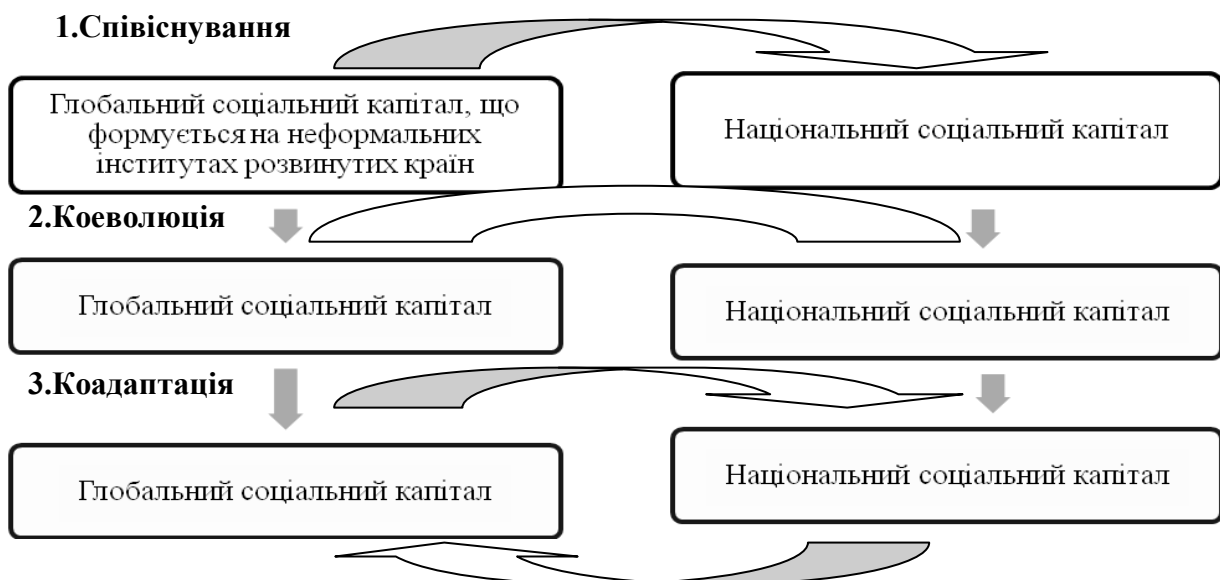

Рис 7. Ефект мультиплікативного зв'язку глобального і національного соціального капіталу (складено автором).

Спряження глобального та національного соціального капіталу відбувається в три етапи від співіснування, коеволюції до коадаптації

Спряження глобального і національного соціального капіталу пов'язано з протиріччями, їх зняттям і відтворенням. Глобальний соціальний капітал впливає на ефективність світової економіки через збільшення довіри до системи глобальних інститутів, через зниження суб'єктивно оцінюваних ризиків при здійсненні трансакцій і відповідно зменшенню трансакційних витрат.

Системні кризи останніх років продемонстрували посилення взаємозалежності держав, важливість координування дій з урахуванням глобального соціального капіталу. Саме світові торгові, фінансові, правові та інші правила та норми, які утворюються міжнародними організаціями, спонукають до внутрішніх інституційних змін окремих національних господарств. Без таких змін неможливо стати повноправним учасником світового співтовариства. У сучасному світі ініціювати інституційні зміни можуть міжнародні установи, спільноти держав-лідерів. Це акцентує необхідність розвитку та поглиблення господарських відносин на світовому рівні.

Відтворення соціального капіталу в сучасних умовах - це цілеспрямований процес, в якому взаємодіють глобальні та національні сили. Існує широкий спектр сценаріїв цього процесу. З огляду на його спрямованість на досягнення траєкторії сталого розвитку можна виокремити абстрактно можливі і конкретно можливі сценарії, а серед останніх - формально і реально можливі. Забезпечення антикризової динаміки потребує врахування ймовірності формування і розширеного відтворення високоякісного соціального капіталу, який представляє собою збалансований розвиток історично успадкованих формальних і неформальних інститутів з вибудовуваними інклюзивними політичними і економічними інститутами, які сприяють ефективній реалізації національних інтересів в глобальному господарському середовищі.

Для вимірювання процесу просування до стабільного розвитку на основі зміцнення (відтворення) соціального капіталу і порівняння національних економік експертами Всесвітнього економічного форуму в Давосі запроваджено індекс інклюзивного розвитку (IDI – Inclusive Development Index).

Найвищі результати рівня інклюзивного розвитку мають Норвегія, Люксембург, Швейцарія, Ісландія. Україна у загальному рейтингу країн за індексом інклюзивного розвитку у 2017 році знаходиться на 47 місці серед 78 країн.

Україна має високий показник (5,86) за субіндексом «освіта», перевищуючи відповідний показник Німеччині (5,68), але рівень таких індикаторів як «корупція», і, як наслідок, «фінансові інвестиції», «створення активів» відкидають Україну на загально невисокий щабель рівень в загальному рейтингу країн за індексом інклюзивного розвитку (див. рис.8).

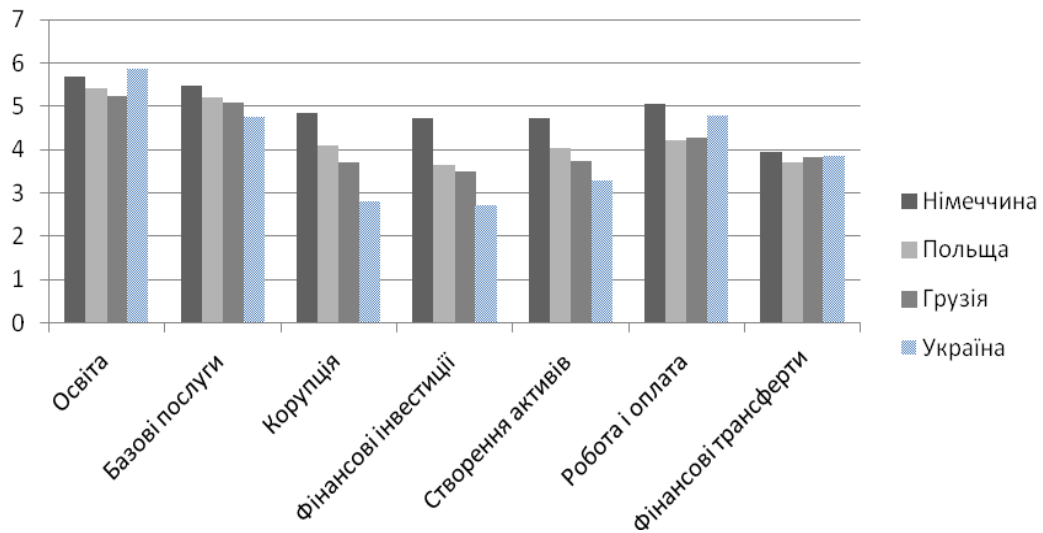

Рис. 8. Порівняння Німеччини, Польщі, Грузії та України за складовими індексу інклюзивного розвитку (складено автором The Inclusive Growth and Development Report 2017 - http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2017.pdf)

Ймовірність переходу на траєкторію сталого розвитку

Рівень усталеності розвитку в глобальному середовищі

Рис. 9. Групування моделей соціального капіталу за ймовірністю переходу на траєкторію сталого розвитку (складено автором).

Країни, в яких господарські системи діють на основі інклюзивних політичних і економічних інститутів, демонструють досягнення траєкторії сталого розвитку, мають змогу реалізувати національні інтереси в глобальному середовищі, впливають на формування і розвиток глобального соціального капіталу (див. рис. 9).

Класифікація моделей соціального капіталу та криз, похідних від його структури, дозволили виокремити можливі національні траєкторії просування до сталого розвитку господарської системи в глобальному середовищі, які розрізняються тривалістю, етапами і ймовірністю реверсного руху під суперечливим впливом глобального соціального капіталу.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено актуальне наукове завдання щодо аналізу глобального соціального капіталу як фактору антикризової динаміки господарської системи, що дозволило зробити наступні висновки.

1. Сучасною методологічною основою дослідження соціального капіталу стала теорія складності і теорія інституційних дій з використанням синтезу інституційної, еволюційної і функціональної парадигм, що дало можливість розглянути його як процес цілеспрямованого вибору формальних екстрактивних і інклюзивних політичних і економічних інститутів та поступового і постійного їх узгодження з неформальними інститутами. В результаті виникаюча система відносин обумовлює потенціал сталого розвитку господарської системи, види криз і обмеження в їх подоланні.

2. Умовою аналізу ролі соціального капіталу в господарському розвитку є систематизація його класифікацій:

- за змістом виокремлюють тип соціального капіталу - бондинговий і бриджинговий, який обумовлює фундаментальні якісні властивості господарських зв'язків;

- за рівнем функціонування на мікро-, макро-, мегарівнях соціальний капітал представлений видами соціального капіталу організації, національним і глобальним соціальним капіталом;

- за критерієм усвідомлення впливу на розвиток господарську систему-латентний, явний, ключовий.

Різновиди соціального капіталу виникають поступово, що є основою виокремлення трьох етапів його розвитку.

На першому етапі соціальний капітал не сприймається як безпосередньо той, що впливає на господарський розвиток. Домінуючим видом є соціальний капітал організації.

Другий етап характеризується ускладненням економічних процесів, усвідомленням впливу на економічний розвиток широкого спектру неекономічних чинників. Соціальний капітал набуває явного характеру.

Домінуючим видом стає національний капітал, який задає параметри успішного функціонування і соціального капіталу на мікрорівні.

Третій етап визначається все більш руйнівними за наслідками кризами, які переростають у світові, збільшується взаємозалежність національних господарств. Соціальний капітал приймає ключовий та глобальний характер.

3. Кризи господарської системи і перешкоди для її сталого розвитку є похідними від структури соціального капіталу. Вони можуть бути класифіковані на основі аналізу вибору і співвідношення формальних екстрактивних і інклюзивних, рентоорієнтованих і розвиткоорієнтованих інститутів наступним чином:

- відтерміновані кризи – виникають при екстрактивних політичних інститутах та інклюзивних економічних;

- перманентні кризи-стагнації. Вони можуть бути двох типів: перманентна безнадійна криза, при екстрактивних політичних та рентоорієнтованих економічних інститутах та перманентна криза низькоїмовірних перетворень, при якій також діють екстрактивні політичні та економічні інститути, але економічні інститути тяжіють до розвиткоорієнтованих;

- криза втрачаємих можливостей. Остання також може бути двох типів: криза як результат втрачаємих шансів розвитку з екстрактивними економічними інститутами, але які є розвиткоорієнтованими та криза як результат відтворення перешкод розвитку, при якій діють екстрактивні рентоорієнтовані економічні інститути;

- кризи як творче руйнування – виникають при інклюзивних економічних та політичних інститутах.

4. Соціальний капітал виконує інтегруючу, стабілізаційну і трансформаційну функції. Це фундаментальна структура його функцій. Інтегруюча функція обумовлена змістом соціального капіталу як унормованої системи взаємовідносин з відтворення господарської системи, що виникає в результаті вибору формальних інститутів. Ця система відображає поєднання економічних і політичних екстрактивних і інклюзивних інститутів, обумовлених успадкованими формальними і неформальними інститутами. Стабілізуюча функція полягає в забезпеченні балансу між обраними та успадкованими інститутами, які будуть призводити до довгострокового розвитку господарської системи. Трансформаційна функція полягає в адаптації ендогенних інститутів господарської системи до екзогенних, спрямованих на реалізацію національних інтересів довгострокового розвитку. Останні функції є похідними від інтегруючої функції.

Коли між обраними формальними і неформальними інститутами виникають розриви, дезінтеграція провокує дестабілізацію і специфічну інституційну трансформацію. Стійке відтворення дисфункцій соціального капіталу обумовлює розвиток його деструктивних форм. Деструктивні типи

соціального капіталу породжують інституційні пастки стагнації та невідповідної якості соціального капіталу.

5. Глобальний соціальний капітал, як вибудовувана система формальних правил відтворення відносин світового господарства як єдиного цілого, історично і просторово збалансованих з неформальними, що породжує довгостроковий синергетичний ефект, в процесі реалізації його інтегруючої, стабілізаційної і трансформаційної функцій потребує спряження з національним соціальним капіталом. Історично сформувалися різні траєкторії цього процесу розвинутих країн і країн з емерджентною ринковою системою. Механізм взаємодії глобального і національного соціальних капіталів проявляється в ефекті полісистемної пов'язаності, як множини прямих і зворотніх впливів і перетворень кожної з їх складових і різнорідних цілісностей загалом, і ефекті мультиплікативної пов'язаності, як зростаючого взаємовпливу в процесі їх поетапного просування від співіснування, коеволуції до коадаптації.

6. Переміщення національного господарства на траєкторії сталого розвитку і подолання відповідних криз обумовлено перетворенням структури соціального капіталу і передбачає алгоритмізацію цього процесу на основі групування моделей національного соціального капіталу за ймовірністю виходу на траєкторію сталого розвитку як формально можливих і реально можливих та поступового спряження з глобальним соціальним капіталом з врахуванням поетапності цього процесу і розвитку механізмів і форм реалізації національних інтересів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Алиева Э. И. Сущность социального капитала и его значение в развитии экономики / Э. И. Алиева // Инвестиції: практика та досвід. - 2013. - № 14. - С. 76-79 (0,45 д.а.).
2. Алиева Э. И. Доверие - конституирующий элемент социального капитала [Электронный ресурс] / Э. И. Алиева // Эффективная экономика. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3240> (0,45 д.а.).
3. Алиева Э. И. Контекстный анализ социального капитала: доминирование глобальных факторов / Э. И. Алиева // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2015. – №12. – С. 138–141 (0,55 д.а.).
4. Коломієць Г. М., Алієва Е.І. Соціальний капітал як актуальний чинник антикризового розвитку господарської системи / Г. М. Коломієць, Е. І. Алієва // Бізнес Інформ. – 2016. – №11. – С. 19-23 (0,6 д.а.). **Видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.** Особисто дисертанту належить аналіз соціального як передумови різновидів кризових станів

господарської системи і шляхів їх подолання; обґрунтовано логіку формування соціального капіталу.

5. Коломієць Г. М., Алієва Е.І. Глобальний соціальний капітал: поліконтентність розвитку / Г. М. Коломієць, Е. І. Алієва // Економічна теорія та право. – 2016. – №12.- С. 11-22 (0,5 д.а.). **Видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.** Особисто дисертанту належить висновок щодо процесу становлення глобального соціального капіталу, змісту і моделі розвитку цього феномена;

Статті в інших виданнях:

6. Алиева Э. И. Устойчивое развитие экономики как производная расширенного воспроизводства социального капитала / Э. И. Алиева // Экономика и финансы. Спецвыпуск. – 2016. – С. 16–23 (0,5 д.а.). **Видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.**

Тези доповідей:

7. Alieva E.I. The nature of social capital and its functions / E.I. Alieva // Академічні та наукові виклики різноманітних галузей знань у 21-му столітті: матеріали міжнародної наукової конференції (березень 2013 р., Харків). – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна - 2013. – Ч. 1. – С. 9-13. (0,25 д.а.)

8. Alieva E.I. Social capital as a factor of economic development / E.I. Alieva // Економіка і управління: теорія та практика: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (12-13 вересня 2013 р.). – Дніпропетровськ: «Герда». – 2013. – С. 7-9. (0,18 д.а.)

9. Алієва Е.І. Довіра як економічна категорія та основа соціального капіталу / Е.І. Алієва // Модернізація економіки: проблеми, шляхи розвитку та перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної-конференції (13-15 вересня 2013 р.). - Дніпропетровськ: НО «Перспектива». – 2013. – С. 7-8. (0,11 д.а.)

10. Алієва Е.І. Соціальний капітал та його дисфункціональні форми / Е.І. Алієва // Сучасні тенденції в економіці та управлінні: новий погляд: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (12-13 грудня 2014 р.). – Запоріжжя: ГО «СІЕУ». - 2014. – С. 116-118. (0,16 д.а.)

АНОТАЦІЯ

Алієва Е.І. Глобальний соціальний капітал як фактор антикризової динаміки господарських систем. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 - економічна теорія та історія економічної думки.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2016.

Обґрунтовано, що соціальний капітал - система відносин, що виникає в результаті взаємодії неформальних і формальних інститутів та визначає потенціал сталого розвитку господарської системи.

Виділено етапи розвитку соціального капіталу з відповідною зміною його форм.

Класифіковані господарські кризи як похідні структури соціального капіталу. Проаналізовано функції соціального капіталу та його дисфункції.

Виділено глобальний соціальний капітал як ключовий на сучасному етапі розвитку світового господарства, який визначає можливість досягнення сталого розвитку господарської системи.

Розглянуто траєкторії виходу господарської системи на траєкторію сталого розвитку на основі розмежування абстрактно і конкретно можливих моделей розвитку соціального капіталу, серед останніх формально і реально можливих.

Ключові слова: соціальний капітал, глобальний соціальний капітал, антикризова динаміка господарської системи.

АННОТАЦИЯ

Алиева Э.И. Глобальный социальный капитал как фактор антикризисной динамики хозяйственных систем. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01 - экономическая теория и история экономической мысли. Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина Министерства образования и науки Украины, Харьков, 2016.

В диссертации осуществлено теоретико-методологическое обоснование роли глобального социального капитала как фактора перехода экономики на траекторию устойчивого развития на основе анализа содержания социального капитала, идентификации хозяйственных кризисов как его производных.

В работе была усовершенствована методологическая основа исследования социального капитала на основе применения теории сложности и теории институциональных действий. Это дало возможность обосновать, что социальный капитал является системой отношений, возникающих в результате взаимодействия неформальных и выбранных формальных институтов (политических и экономических институтов, которые согласно концепции Д. Асемоглу и Дж. Робинсона могут быть инклюзивными или экстрактивными). Эта система отношений определяет потенциал устойчивого развития хозяйственной системы, виды кризисов и ограничения в их преодолении.

Ретроспективный анализ эволюции социального капитала позволил выделить этапы его развития и формы, а именно: латентный, явный и ключевой. Были рассмотрены основные структурные элементы социального капитала. По содержанию выделяют социальный капитал бондинговый и бриджинговый.

Накопление социального капитала может осуществляться на -микро, -мезо, -макро и мегауровне экономической системы.

Исследование показало, что несоответствие между неформальными, унаследованными формальными и выбранными формальными институтами (инклюзивными или экстрактивными, которые в свою очередь могут быть рентоориентованными и ориентированными на развитие) приводит к различным по глубине противоречиям и определяет шесть типов кризисных состояний хозяйственной системы: отсроченный кризис, перманентный кризис-стагнация (перманентный безнадежный кризис, перманентный кризис низковероятных преобразований), кризис утрачиваемых возможностей (кризис как результат утрачиваемых шансов развития, кризис как результат воспроизведения препятствий развития), кризис как творческое разрушение.

Социальный капитал выполняет интегрирующую, стабилизирующую и трансформационную функции. Кризисы хозяйственной системы как производные структуры социального капитала являются нарушением его основных функций. Разрывы между формальными и неформальными институтами приводят к дезинтеграции, которая провоцирует дестабилизацию и специфическую институциональную трансформацию. В диссертации было показано, что устойчивое воспроизводство дисфункций социального капитала обуславливает развитие его деструктивных форм и институциональных ловушек социального капитала.

В работе был выделен глобальный социальный капитал как выстраиваемая система формальных правил воспроизведения отношений мирового хозяйства как единого целого, исторически и пространственно сбалансированных с неформальными. Глобальный социальный капитал выступает как ключевой на современном этапе общественного развития мирового хозяйства, который определяет трансформацию глобальных институтов и возможность достижения устойчивого развития хозяйственной системы на всех ее уровнях. Механизм взаимодействия глобального и национального социального капитала исследован на основе анализа эффектов полисистемной (как множества прямых и обратных воздействий и преобразований каждой из составляющих и разноуровневых целостностей в целом) и мультипликативной связи (как растущего взаимного) и выделены этапы этого взаимодействия от сосуществования, коэволюции к коадаптации.

В диссертационной работе рассмотрены траектории выхода хозяйственной системы на траекторию устойчивого развития и преодоления соответствующих кризисов. Данные пути выхода обусловлены преобразованием структуры социального капитала на основе разграничения абстрактно и конкретно возможных моделей развития социального капитала, среди последних формально и реально возможных. Каждая модель предусматривает в современных условиях последовательное соединение с глобальным социальным капиталом, учитывающее поэтапность этого процесса и развитие механизмов и форм реализации национальных интересов.

Ключевые слова: социальный капитал, глобальный социальный капитал, антикризисная динамика хозяйственной системы.

SUMMARY

Aliieva E.I. Global social capital as a factor of economic systems anticrisis dynamics. – The manuscript.

Thesis for a candidate's degree in Economic sciences, specialty 08.00.01 - economic theory and history of economic thought. V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkov, 2016.

It is proved that the social capital represents a system of the relations resulting from the interaction of informal and formal institutes which determines the potential of the economic system.

It was allocated stages of social capital development with a corresponding change of its forms.

Economic crises as derivative structures of a social capital are classified. Functions of a social capital and its dysfunction are analyzed.

The global social capital as a key at the present stage of world economy development is allocated.

The output's trajectory of the economic system on the path of sustainable development on the basis of differentiation concrete and abstract delineation of social capital development possible models, among the latter formally and actually possible are considered.

Key words: social capital, global social capital, anticrisis dynamics of economic system.

Алієва Ельвіра Ісретівна
ГЛОБАЛЬНИЙ СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ФАКТОР АНТИКРИЗОВОЇ
ДИНАМІКИ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ

08.00.01 – економічна теорія
та історія економічної думки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Відповідальний за випуск д.е.н., проф. Коломієць Г.М.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 0.9. тир. 100 прим. Зам. 121-17
Підписано до друку 24.02.17. Папір офсетний

Надруковано з макету замовника у ФОП Бровін О.В.
61022, м. Харків, вул. Трінклера, 2, корп.1,к. 19. Т (057) 758-01-08, (066) 822-71-30
Свідоцтво про внесення суб'єкта до Державного реєстру
видавців та виготовників видавничої продукції серія ДК 3587 від 23.09.09 р.